

A KÖZÉPKORI ORBÁGYSZENTGYÖRGY TOPOGRÁFIÁJA ÉS BIRTOKOSAI*

PÁNYA ISTVÁN – FÓTI MIKLÓS

THE TOPOGRAPHY AND LANDLORDS OF MEDIEVAL ORBÁGYSZENTGYÖRGY

In our study we would like to draw attention to the topographic reconstruction of the settlement network of the territories under Ottoman occupation. The village of Orbágyszentgyörgy, once an important settlement in the southern part of the Danube-Tisza Interfluvium Area, was chosen as a model. This settlement was located on the South Slavic–Hungarian language border during the Ottoman period, making it an ideal example for illustrating social transformation and the changes in toponyms. Based on field and archival investigations, we reconstructed the location of the medieval village and some details of its borders. The largest part of the village of Orbágyszentgyörgy today forms the eastern half of the town of Hajós. As a result of the changes during the Ottoman era, the former part of the medieval village, the Kegyesföldre praedium, first became a separate uninhabited area (mezraa), under the name Kegyös (later transformed to Köles/Kélös). Subsequently, in the 20th century, it became part of the newly founded Kéleshalom village, together with the northern part of Jánoshalma, called Felsőterézhalom. During our research, we pointed out that a combined, in-depth examination of medieval charters and Ottoman sources is necessary to provide unknown details about vanished settlements and their medieval belongings.

Tanulmányunkban az egykori hódoltsági területek településhálózata topográfiai rekonstrukciójának lehetőségeire szeretnénk felhívni a figyelmet.* Mintaként a Duna-Tisza köze déli felének egykor jelentős települését, Orbágyszentgyörgy falut választottuk (1. ábra). E település a török hódoltság idején a délszláv–magyar nyelvhatár mentén helyezkedett el, így ideális példa a társadalmi átalakulás szemléltetésére is. A terepi és adattári vizsgálatok alapján rekonstruáltuk a középkori falu helyét és határainak egyes részleteit. Ez alapján egyértelműen megállapítható, hogy Orbágyszentgyörgy falu legnagyobb része ma Hajós város keleti felét alkotja. A középkori falu egykori tartozéka, Kegyesföldre praedium pedig a török kori változások hatására előbb Köles/Kélös alakban különálló pusztá lett, majd a 20. században az újonnan alapított Kéleshalom település részévé vált

*Ezúton köszönjük Borbás Benjáminnak a középkori források fordításában nyújtott segítségét, valamint Bárh János néprajzkutatónak a kritikai észrevételeit. Ez a tanulmány az NKFIH ADVANCED 149648 sz. projekt keretében valósult meg.

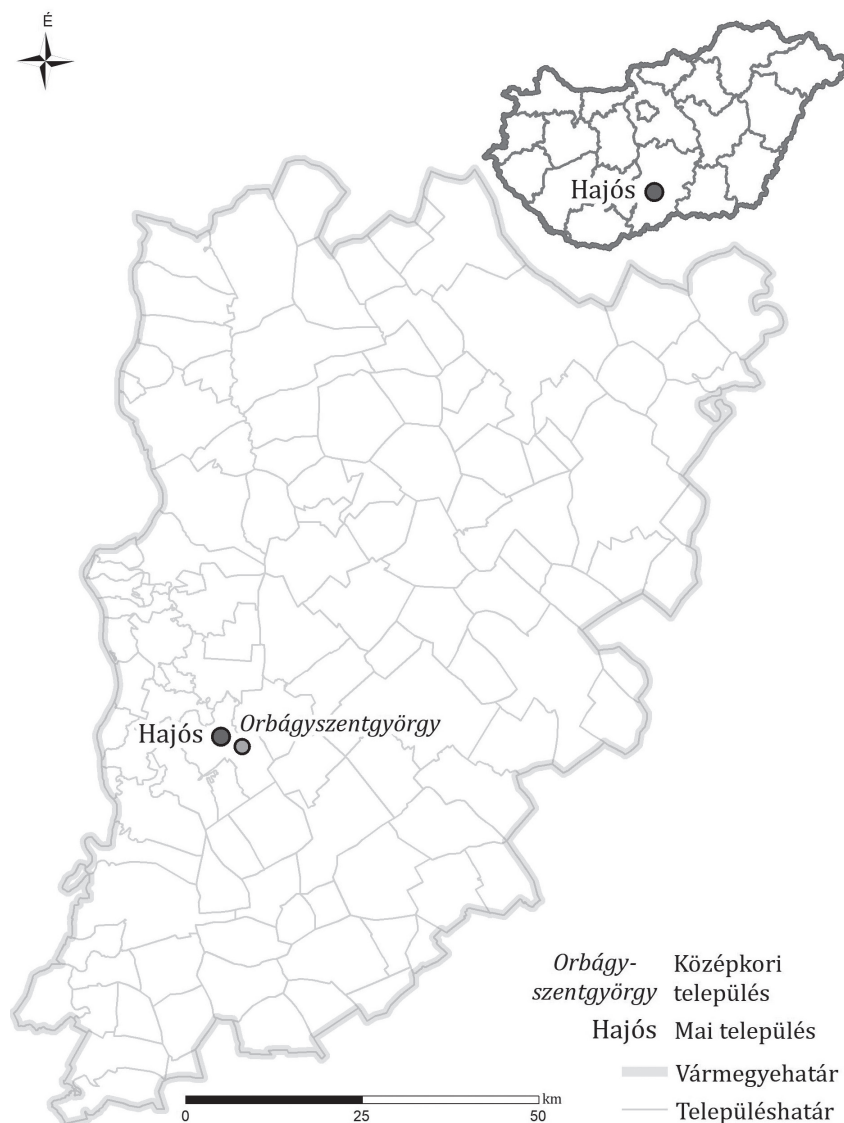
a korábban Jánoshalmához tartozó Felsőterézhalom nevű határrésszel egyetemben. Kutatásunk során rámutatunk arra, hogy a középkori és török kori források együttes, mélyreható és az arab írásképekre is kiterjedő vizsgálatára van szükség ahhoz, hogy az egyes települések és puszták egyértelműen elkülöníthetők legyenek.

BEVEZETÉS

Bács-Kiskun vármegye területén a mai 119 településsel szemben körülbelül 250 késő középkori település létezett. Jelentős részükről a közelmúltig igen kevés történeti és topográfiai adat állt rendelkezésre. Ennek oka az Alföldre, különösen annak déli részére jellemző általános középkori forráshiány, illetve a települési/társadalmi kontinuitás hiánya. Engel Pál a hasonló helyzetű Drávántúl vizsgálata kapcsán ugyanezt a jelenséget mutatta be ezredforduló előtti munkájában (ENGEL P. 1997). A hazai településtörténeti vizsgálatokban alapvetően a középkori (1526 előtti), illetve a kora újkori (1526 utáni) levéltári anyagra támaszkodnak a kutatók. Az Alföldön, azon belül is a Duna–Tisza közén azonban nagyon hézagosan maradtak fenn a mohácsi csata előtti adatok. A későbbi iratanyag – éppen a hódoltság kiépülése miatt – sokszor csak említés szintű (pl. dica- és dézsmajegyzékek, vármegyei peres iratok a puszták bérletei/illeghasználati miatt, stb.), a helységek és a puszták történetébe pedig alig enged betekintést. A török adójegyzékek, melyekre sok esetben csupán „defterek”-ként hivatkoznak a helytörténészek, a fentiekhez képest kis mértékben, említés szintjén szerepelnek a kutatásokban, s szinte kizárólag a másodlagos, kiadott forrásokból származnak (pl. Káldy-Nagy Gyula és Vass Előd munkái). Ennek oka az, hogy az oszmán források a közelmúltig elérhetetlenek voltak a helytörténész kutatók számára, s ha lett is volna lehetőség azok vizsgálatára, az arab paleográfia és az oszmán nyelv ismerete nélkül azokkal érdemben nem lehet foglalkozni. A 2010-es évek elejétől elindult az oszmán adóösszeírások módszeres vizsgálata, átírása, fordítása és topográfiai értelmezése. Ennek eredményeként régiónként már nem egy-két kiadott defterre kell támaszkodni a településtörténeti munkák során, hanem akár online is lehet böngészni a települések és puszták sokaságát tartalmazó jegyzékeket a török igazgatási beosztás szerint (lásd a Magyar Nemzeti Levéltár által működtetett www.adatbazisokononline.hu felületen az Oszmán Összeírások Gyűjteményét). Az oszmán források kapcsán bátran kijelenthetjük, hogy igen gazdag forrásanyag áll a kutatók rendelkezésére. Azt azonban látni kell, hogy a középkori települési, illetve a török kori adatok nem kapcsolhatók össze egyszerűen, hiszen számos középkori helység/pusztá a török kori forrásban nem, vagy eltérő, erősen eltorzult néven szerepel. Ugyanez igaz a török kori adatokra: ha szerencsésen ki is olvasunk egy lehetséges névalakot az arab írásképből, annak középkori párját nem minden esetben lehet azonnal megállapítani (erről bővebben FÓTI M. – PÁNYA I. 2022, 2023b). Engel Pál a Temesköz településeinek vizsgálata során tanulmányozta

a középkori és a török kori forrásanyagot is, s rámutatott arra, hogy a középkori adatok nélkül nem lehet értelmezni a török kori adatokat (ENGEL P. 1996). A Duna–Tisza közén folytatott vizsgálataink ugyanezt mutatják, azonban annyit fontos megjegyezni, hogy a középkori állapotokról sem lehet teljes képet adni, ha nem vetjük össze a teljes elérhető oszmán adatállománnyal.

1. ábra: Orbágyszentgyörgy elhelyezkedése (készítette: Pánya István)
Figure 1 Location of Orbágyszentgyörgy (Created by István Pánya)

„POSSESSIONE ORBAGYSZENTGYORGH”

Orbágyszentgyörgy Árpád-kori eredetű település, a közösségi régészeti kutatások eredményei alapján a 11. századtól már lakott hely volt. A tatárjárás idején lakatlanná vált és évtizedekig üresen állt. A 14. században települhetett újra, és az írott források, valamint a régészeti leletek alapján a 16. század elejéig létezett (1355: ZO II. 593–594; 1384: DL 67297; 1429: DL 12096; 1444: HO_{KL} 408; 1455: DL 88299, DL 88300; 1467: DL 88446; 1520: DL 67340; 1520: DF 233515; PÁNYA I. 2017a-b). 1520-ban hetivásárral, valamint Szent György- és Szent Margit-napján éves vásárral rendelkezett (MONRUST 495–496; KUBINYI A. 2000). Korábbi vásártartási jogát azért kellett megújítani, mivel az arról szóló oklevelet az 1514-es parasztlázadások során elégették. A mohácsi csata utáni mintegy két évtizedes időszakból nem ismerjük a sorsát. A török adójegyzékek szerint 1546 és 1582 között biztosan lakták (VASS E. 1980). Eredeti magyar lakossága azonban lassan kihalt, illetve elköltözött, ugyanis 1578-ban, 1580-ban és 1582-ben délszláv lakókat írtak össze a településen (WICKER E. 2008, WICKER E. – KNIPL I. 2005; Fóti M. 2023; BOA Mxt 532. 29). Még a tizenöt éves háború előtt elnéptelenedett, az adatok szerint évtizedeken át lakatlan volt (1638: BOROSY A. 1998, 1657: BOROSY A. 1983). A török kori adataira alább részletesen ki fogunk térni. A 17. század utolsó évtizedeiben települt újra, azonban a 18. század első éveiben, a kuruc háborúk idején végleg elhagyták lakói (BÁRTH J. 1984; 1670: BOROSY A. 1984; 1698: BOROSY 1986; 1699: BOROSY 1986; 1700: BOROSY 1986; BÁRTH J. 1997). Hajós 18. század eleji sváb betelepítése után Orbágy(szentgyörgy) puszta az új faluhoz került, s beolvadt annak keleti határába.

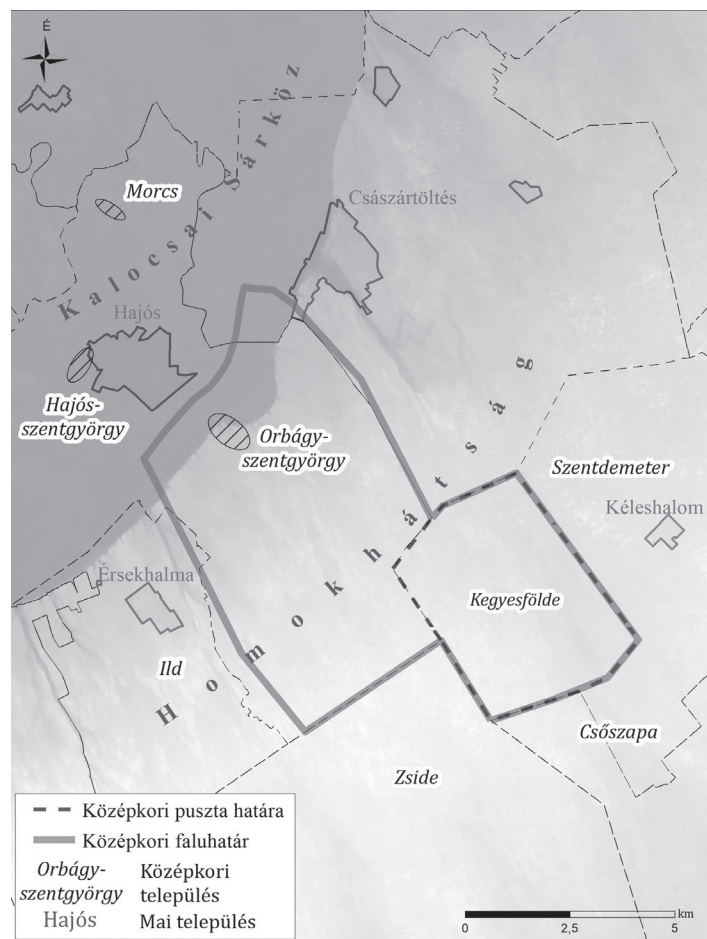
Faluhelye a Hajósi Pincefalú északi szélén magasodó földnyúlványon állt. E helyen a 18. században betelepülő svábok még látták a romos plébániatemplomot. A csupasz falakat egy kolostor maradványainak hitték, ezért a helyet Templom utcának (Klostr Kass > Kloster Gasse) nevezték el (WICKER E. 2008; TJM Rég. Ad. 13.430; KJM Rég. Ad. 2015.5206).

A középkori település nyugati szomszédja Hajósszentgyörgy, északnyugatról Egyházasmorcs, délnyugatról (Érsekhalma felől) Ild, délkeletről Zside és a kun lakosságú Csőszapa, keletről Szentdemeter volt (2. ábra). Északi szomszédosáról nincs adat. A mai Császártöltés helyén a 18. század elején, a töltési svábok betelepülése előtt egy Csákányfő nevű pusztát emlegetnek az írott források. A mai falu központjában húzódó kelet–nyugat irányú völgyben egy tó (Császártó) alakult ki, melynek lecsorgó vizét egy malom hasznosította. E tó gátja, töltése lehetett a mai Császártöltés település névadója. Középkoráról azonban nincs adatunk, mivel Csákányfőt semmilyen középkori vagy török kori forrásban nem említik. Vass Előd szerint az 1560-as szandzsákösszeírásban a kalocsai náhijében szerepel egy Csákányfa nevű puszta (VASS E. 1980), ez azonban teljesen hibás olvasatnak bizonyult: Kakucs és Kis Tolna települések között nem Csákányfa, hanem *mezraa-i Kalaça*, azaz egy Kalacsna nevű puszta került bejegyzésre. Ez minden bizonnyal

a későbbiekben a szabadkai náhijéhez tartozó, Vastorok melletti Kalacsza puszta lehetett, melyet az írnok tévedésből – a névazonosságból kiindulva – a kalocsai (a defter szóhasználatával kalocsai) náhije pusztái legvégére írt be, de miután erre rájött, a hozzá tartozó jövedelem helyét már üresen hagyta. Úgyanígy jövedelem nélkül írták be a timár defterbe, de ott már hozzátették, hogy „Kalacsza puszta, tartozik Szabadkához” (BOA TT.d 333. 41), azaz helyesbítették a téves adatot. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert Csákányfa létezését később több szerző kritika nélkül átvette a közölt defterből (WICKER E. 2008; WICKER E. – KNIPL I. 2005; KNIPL I. 2013).

2. ábra: Orbágyszentgyörgy környezetének topográfiai térképe
(készítette: Pányi István)

Figure 2 Topographical map of the area around Orbágyszentgyörgy
(Created by István Pányi)

„TERRE KEGYESFELDE NUNCUPATE”

1488-ból maradt fenn az első oklevél, amelyből értesülünk Kegyesföldre (*Kegyesfelde*) létezéséről (1488: BALÁZS et al. 2007; DF 280109; DL 67332; DALMADY Ö. 1900). Sajnos a hiányos iratanyag miatt az ügy háttéréről keveset tudunk. Annyi azonban kiderül, hogy Derden Máté, Szentmiklósi Benedek, a néhai Hajósi István fia Mihály, Láda Gál, Kákonyi Antal, Orbágyszentgyörgyi Keserű Ambrus és a néhai Hajósi Bereck fia, Mihály orbágyszentgyörgyi nemesek a Solt széki Orbágyszentgyörgyhöz tartozó, Csőszapával szomszédos Kegyesföldre birtok határai miatt igazságszolgáltatásért Mátyás királyhoz fordultak. A király 1488. április 14-én megparancsolta, hogy a kalocsai káptalan vizsgálja ki az ügyet, azaz küldje ki tanúbizonyságát (káptalani emberét), akinek a jelenlétében a megyei esküdtek egyike, mint királyi ember, szálljon ki a mondott birtok területére, és a szomszédok, valamint a határosok jelenlétében a határjárást végezze el. Az esetleges ellentmondókat pedig idézze meg a király személyes jelenléte elé Szent György nyolcadára (május 1.).

1488. május 2-án a kalocsai káptalan jelentést tett a királynak, hogy a parancsnak eleget téve, a húsvét előtti második vasárnap előtti pénteken eleget tettek a parancsnak. Nadkai Benedek királyi emberrel kiküldték Kegyesföldre hiteleshelyi emberüket, Dalocsa Miklóst. Ott összehívták Zsidi Farkas István és Mihály, Orbágyi Boldor Gergely és Miklós határosokat, valamint Korlát Benedek, Csornai Mátyás és Korlátházai Csombori Mihály szomszédokat, akik társaságában lefolytatták a birtokrész Csőszapa felé eső határának bejárását. Elsőként egy Kegyes nevű földhatárjelhez mentek, amely Csőszapát választotta el Kegyesföldétől. E lepusztult határjel keleti, Csőszapa felé eső felét megújították, azaz a földhatárjelet megmagasították, állapotát helyrehozták. Innen dél felé haladtak, és eljutottak a Fiashalom (*Fyashalom*) nevű kis dombhoz, mely dél felől Zside falut választotta el Orbágyszentgyörgytől, illetve az ahhoz tartozó Kegyesföldétől. A helyszínen nem történt ellentmondás a megjelentek részéről, ezért a káptalan függőpecsétes iratban hagyta meg, hogy a fent említett nemesek örökre birtokolják illetmény címén (*jure ipsis incumbente*) Kegyesföldét.

1507-ből maradt fenn a következő irat, melyből ismét Kegyesföldre határaitól tudunk meg részleteket (1507: DL 67339). A forrás szerint orbágyszentgyörgyi nemesek és a Csőszapát birtokló magánszemélyek között alakult ki hosszan tartó határvita. Előbbiek között számos ismerős névvel találkozhatunk: Derden Máté helyett Derden Simont (valószínűleg előbbi fiát), Szentmiklósi Benedek helyett a fiát, Lászlót, a már elhunyt Hajósi (István fia) Mihály helyett pedig fiát, Bálintot említik. Kalocza János és Korlát Máté személyesen, Láda Gál, Kákonyi Antal, valamint Orbágyszentgyörgyi Fábrián Antal pedig Disnossy Mihály ügyvéd képviseletében vett részt a perben. Velük szemben álltak Csőszapa birtokosai, Csőszapai Borssy Mátyás, Budai Kancaller Angelusz, a néhai Pakosi László fia Mihály és Hanyiki János nemesek.

1507. november 4-én kelt Perényi Imre nádor bizonyoságlevele arról a békés egyezségről, melyet a fent említett orbágyi és csőszapai nemesek kötöttek a per tárgyát képező Kegyesföldre nevű föld határaitra és birtoklására vonatkozólag. Ugyanakkor Perényi nádor meghagyta a kalocsai káptalannak, hogy az egyezés Orbágyszentgyörgy és Cheössapa possessiók szomszédjai jelenlétében történő végrehajtásához küldje ki hites emberét, és tegyen arról jelentést. A káptalan 1507. december 27-én kelt okleveléből megtudjuk, hogy a helyszíni vizsgálat lezajlott, s a vitás határokat, illetve a birtokosok kérdését sikerült megbeszélni a feleknek. A határ bejárását december elején végezték el Orbágyszentgyörgyi Béky Mihály nádori emberrel és Miskei Benedek mesterrel, a kalocsai kanonokkal. (A határpontok részletes bemutatását lásd a *Topográfiai rekonstrukció* című fejezetben).

RÁCORSZÁG HATÁRVIDÉKÉN – A TÖRÖK KORI KEGYESFÖLDE ÉS TÉRSÉGE

A mohácsi hadjárat után évtizedekig nem hallunk Kegyesföldről és környezetről, ami nem azt jelenti, hogy e vidék teljesen elpusztult volna, vagy megszűnt létezni. A törökök csak 1541-ben láttak neki az új világot, a Budai tartomány kiépítésének. Az alá beosztott szandzsákok első összeírás-sorozatát Csandarli Halil bég, budai defterdár irányításával 1546-ban készítették el. Ebben a szegedi szandzsák – a kalocsai, szegedi, vásárhelyi, csongrádi, titeli és bácsi náhijékat is beleértve – csupán 264 településből állt. Alighanem tudatosan csak az adófizetésre alkalmas, népességgel rendelkező helyekre koncentráltak, a többi „defteren kívül” (a *haric ez defter* kifejezést írták később e települések neve mellé) kezelték (FÓTI M. – SZ. SIMON É. 2025). Különösen igaz ez a pusztákra: a kalocsai náhijében – ahová ekkor tartozott Kegyesföldre vidéke – mindössze négy pusztát jegyeztek be. Orbágy(szentgyörgy) azonban ekkor lakott és nyolchánés apró falu volt (BNF Ms. Turcs Suppl. 76/a. 71). Egyik lakosát éppúgy Béky Mihálynak hívják, mint az 1507-es határjárás nádori emberét, Orbágyszentgyörgyi Béky Mihályt, aki talán inkább leszármazottja lehetett, mintsem azonos vele.

A szomszéd falura, Hajósszentgyörgyre is érdemes kitérnünk, mivel meghatározó szerepe volt a török időkben Kegyesföldre birtoklástörténetében: Orbágy elé jegyezték be, jól olvashatóan „Hajós Szengyörgy” néven (BNF Ms. Turcs Suppl. 76/a. 71), amit azért fontos hangsúlyozni, mivel a későbbi defterekben olykor mellékjelek (pontok) nélkül írt írásképet Káldy-Nagy Gyula és Vass Előd – hibásan – Hetősszentgyörgyként értelmezve. Hetősszentgyörgy névalak tehát nem létezik, a falu neve a török korban végig Hajósszentgyörgy volt. Jól felismerhető, hogy a két falut részben ugyanazok a családok lakják, a Bodor és a Mihályfi család tagjai. Hajós 1546-os lakosai közül azonban egy Dördem Benedek és testvére Miklós kelti fel gyanúkat, vajon nem az idézett oklevelek Derden családnevével azonos-e? Szerencsére az ötvenes évek második felében készült egy fejadódefter, amelyben Hajós adózoit újra felsorolták, és ez egyértelművé teszi a helyzetet: itt Miklóst Dörden vezetéknev-

vel jegyezték fel, rögtön a bíró után, tehát még az a feltételezés is jogos, hogy a falu legtehetősebb lakói közé tartozhatott, s valamivel utána következik Dörden Benedek is (ÖNB Mxt 535. 33). A Hajóson és Orbágyon is jelen lévő Bodor család esetében is valószínű, hogy az 1488-as oklevélben szereplő Orbágyi Boldor Gergely és Miklós határosok leszármazottai. Egy Kecelen lakó Bodor család esete azt bizonyítja, hogy a Bodor és Boldor egymás alakváltozatai, mivel őket itt hol az egyik, hol a másik néven írták be a tahrir defterekbe (BNF Ms. Turcs Suppl. 76/a. 67; BOA TT.d 332. 95). 1560-ban a török hatóságok újra részletes szandzsákösszeírást készítettek. Ekkor Hajós falu már 22 hánera növekedett, és a család tagjait ismét Dördemnek nevezték (BOA TT.d 332. 95). Dördem Miklós nevéhez hozzáfűzték, hogy ötven juh birtokosa volt. Bár Kegyesről még mindig hallgatnak forrásaink, a gyarapodó falu már megkezdte a környék hasznosítását: Szentdemeter pusztát egy kallí lakos mellett a hajósi Kalacs István használta szállásként (BOA TT.d 332. 89). Hozzá kell tennünk, hogy Hajós neve helyett Vass Előd kiadásában Halas faluból származó Kalocsai István szerepel (VASS E. 1980). Ennek téves voltát könnyű bizonyítani, mivel az említett személyt Kalacs Istvánként tényleg Hajósszentgyörgy lakosai között írták össze. Orbágyon a helyzet változatlan: ugyanazok a családok lakják, és 9 háne szintjén állandósult népessége. Tíz év múlva, 1570-ben jelentős változásokat figyelhetünk meg: Orbágy a teljes elnéptelenedés felé tartott, már csak 3 hánerai adózt írtak össze, de Hajósszentgyörgy népe is megcsappant (14 háne). Ezúttal Dörde Miklóst és Petör nevű fiát említik. A lakosok után viszont megjegyezték, hogy „Szen György Kegyös pusztával: az említett puszták az említett falu [azaz Hajós] szántó- és termőterületei” (BOA TT.d 570. 129). Ugyanakkor a timár defterbe is bejegyezték Hajóst: a budai kincstár számára dolgozó Mehmed kapta meg Szengyörgy pusztával, de innen már Kegyös nevet lehagyták. Orbágy falu szintén Mehmed javadalmába tartozott (BOA TT.d 551. 20).

A Dörden/Dörde családra vonatkozó ismereteinket érdemes összefoglalni: kétségkívül azonosak a bemutatott oklevelekben említett Derden család leszármazottai. Ez alapján megállapítható, hogy az eredeti birtokosok Orbágyszentgyörgyről a prosperálóbb Hajósszentgyörgyre költöztek, és ez lehetett az oka annak, hogy a török defter szerint utóbbi falu lakói használták Kegyest és (Orbágy)Szentgyörgyöt. A defterekben olykor felismerhető, hogy az eredeti birtokosok költözését, középkorra visszanyúló tulajdonjogát szentesítették a török hatóságok (FÓTI M. – PÁNYA I. 2023a). Úgy tűnik, hogy az elnéptelenedés miatt súlyát veszített Orbágy falu területének egy részére – erre utalnak Szen György pusztaként –, valamint a Kegyesföldre felé eső homokhátsági részre Hajós tette rá a kezét. Orbágy lassú soradásának egyébként egyik lehetséges oka a rajta áthaladó út lehetett, melyen Baja és Kecskemét, illetve Solt felé lehetett eljutni. A település ugyanis a Kalocsai-Sárközi és a Homokhátság peremén helyezkedett el. Az alacsonyan fekvő sárközi, nedves időszakokban nehezen járható utakhoz képest a Homokhátság nyugati magaspártján kialakult közlekedési folyosó – mai 54. sz. út elődje – minden időszakban előnyösebb lehetett a hadseregek mozgatása során.

1560-tól rendkívül intenzív és gyors lefolyású etnikai-demográfiai változások zajlottak le a vizsgálatunk tárgyát képező települések déli szomszédságában. A Sárköz és Zombor között elterülő néptelen és elhagyott vidéken ekkor építették ki a török közigazgatást. 1560-ban három faluba száz szláv katonaparaszti családot telepítettek (BOA TT.d 332. 249–251), akiket a következő években rác–vlah telepések sokasága követett. Amikor 1570-ben először mérték fel részletesen a bajai náhijét, már 43 falvat és pusztát írtak össze. Orbágy és Hajós egyaránt az északi irányban terjeszkedő rác tömb peremén találta magát. Várható volt, hogy ez a szabad legelőterületek és földek keresése által vezérelt népesség nem áll meg a kalocsai és a bajai náhijék határánál.

E mélyreható etnikai változásokról tanúskodik az 1578-ban rögzített, utolsó részletes szandzsákösszeírásunk. Hajósszentgyörgyön mindössze 9 magyar maradt – a Dörden/Dörde családnak is nyoma vész – és a bajai rác népesség északi előrenyomulásának köszönhetően rác–vlah lakosság telepedett le, Mircsa Radoje kenéz vezetésével (BOA TT.d 572. 156; FÓTI M. 2023). Kegyöst azonban változatlanul a faluhoz tartozóként vették számba, ami igen érdekes, hogy ezúttal nem *mezz-*raa**-nak (puszta), hanem *zeminnek*, azaz „földnek” nevezték. Úgy tűnik, mintha a középkori Kegyesfelde alakot fordították volna le (*zemin-i Ked’öş*). Orbágy még rosszabbul járt: innen az összes magyar elköltözött, helyükre pedig Radoje Filip kenéz vezetésével szintén balkáni népesség érkezett (BOA TT.d 572. 150; FÓTI M. 2023). Azt is pontosan tudjuk, honnét: Radoje Filipet és Radivoj nevű fiát 1560-ban és 1570-ben valamivel délebbre, a zombori náhije Szen(t)györgy falvában találtuk meg, Radoje Filip annak első embere, primikürje volt (BOA TT.d 332. 230; TT.d 354. 227). Innen vándorolt tehát a rác betelepülés új színterére, de az is látható, hogy nem korábbi faluja népét vitte magával, hanem nagyrészt ismeretlen eredetű, összeíratlan népességet. Utóbbi török forrásaink hajmánénak nevezték, Káldy-Nagy találó fordításában vándorsátrazóként hivatkozik rájuk (KÁLDY-NAGY GY. 2008). A század végi változásokba enged bepillantást az 1590-ben készült fejadódefter – Kegyest ne is keressük, e forrástípusban nem rögzítik a pusztákat –, amelyben Orbágyot „lakatlan és elhagyott falu”-nak (*kar-ye-i Orbad’*, *hali ve harabe*) nevezték (ÖNB Mxt 534. 28), vagyis arra gyanakodhatunk, hogy a délszláv beköltözés időleges volt, és a sárközi magyarok kiszorították a telepéseket. Hajóson viszont megvetették a lábukat, bár a népesség folytonos cserélődését láthatjuk abban, hogy egy új kenéz (Gyurasin Viranes) áll a falu élén, a szláv telepések után pedig néhány magyar nevet találunk. Nátkai Dimitör és Keserű György vajon miért telepedett a rácósodó faluba? Ez esetben is felvethető, nem az 1507. évi oklevelek Orbágy-szentgyörgyi Keserű Ambrusának családjá bukkan-e fel.

A török kori adatok áttekintése után szükséges röviden kitérni a tárgyalt településekkel kapcsolatos néhány pontatlanságra, illetve azok magyarázatára. Engel Pál digitális térképén a mai Kéleshalom táján – tévesen – egy Feketetelek nevű pusztát tüntetett fel, a Kígyósnak kiolvasott Kegyesföldét pedig jóval nyugatabb-

ra, a mai Borota és Érsekhalma határvidékére tette (ENGEL P. 2001). Feketetelekről egyetlen török kori adatunk van, miszerint Árokháza művelésében állt, így egészen máshol, valahol Mélykúttól nyugatra létezhetett (FÓTI M. – PÁNYA I. 2022). Fontos megjegyezni, hogy Engel térképének pontatlansága már számos esetben igazolódott, s éppen ezért főleg a délvidéki hódoltsági területek esetében, felülvizsgálatra szorul (FÓTI M. – PÁNYA I. 2022). Kegyes arab írásképének értelmezése kapcsán pedig turkológus elődeink nehézségekbe ütköztek: Káldy-Nagy Gyula az 1570. évi szegedi szandzsákról szóló művében – a fenti két oklevél ismeretének hiányában Kékös pusztá néven említette, tehát nem foglalkozott azzal, hogy melyik középkori pusztá található a területen (KÁLDY-NAGY GY. 2008). Halasi-Kun Tibor viszont úgy gondolkodott, hogy az arab *kef* betű (k hang) még más hangértékkel is bírhat, például *gy*-nek is olvasható. Így született meg a Kígyós értelmezés – a Kígyós-érre asszociálva –, és ezt vette át Engel a térképe készítésekor (HALASI-KUN T. 1971). Bár mindkét olvasat helyes, a középkori oklevelek névanyagával való egybevetés nélkül értelmetlen helyneveket eredményezett (FÓTI M. 2023).

Felmerül a kérdés, hogyan változott a középkori Kegyes(földe) neve a 16. század második felére Kélös/Kéles alakra? A kérdést a birtokadományozási naplók (*ruznamçe defterleri*) segítségével lehet megválaszolni. Ezekben a javadalomként kiosztott birtokok nevét, jövedelmét és birtokosaikat rögzítették, rendkívül hanyag, nehezen olvasható kézírással, mely markánsan különbözik a szandzsák-összeírások letisztult, kancelláriai írástípusától. A települések neve többnyire olvashatatlan, eltorzult és hibás névalakokat tartalmaz, csak az képes ezeket kiolvasni, aki az adott náhije helyneveivel tisztában van, és még ekkor is sokszor csak az segít, ha az adó összegét kikeresi a kutató a tahrir defterben, ahol még olvashatóan írták le a nevet. A Kélös alak úgy keletkezett, hogy a második *kef* betű tetejére helyezett vonást hagyta az írnok, ami által *lam*, azaz *l* betű keletkezett. A bajai és zombori náhijék településeinek vizsgálata során ugyanezt a *k > l* változást, vagy éppen a fordítottját több településnév esetében is igazolni lehetett: a mai Bácsalmás környékén létezett Hagymás-egyházból a defterekben Halmás lett (majd Aljmaš, ma Bácsalmás). Ugyanez a jelenség figyelhető meg a Valkó vármegyei Erdőd mellett létezett Hagymás falunál, melynek neve a délszláv közegekben szintén Halmás/Aljmaš alakra változott (FÓTI M. – PÁNYA I. 2022). A középkori Vélből a defterekben Vég, míg Katymár nevéből olykor Kalmár lett. Amikor 1664-ben egy Hüsejzn nevű szpáhi tezeret kapott arról, hogy elhunyt apja birtokát a törvény értelmében megkapja, Hajósszentgyörgyöt Kélös nevű földdel jegyezték be (BOA DFE RZ.d 786. 220). Gyanítható, hogy e félreírás már évtizedekkel korábban keletkezett.

Egy másik figyelmet érdemlő jelenség a Kegyös/Kélös helynév második szótagjában szereplő ajakkerekítéses magánhangzó. Ezt a török defterek a *vav* betűvel (*o, ö, ü, v*) egyértelműen jelezték, és az *ö-ző* nyelvjárással utal. E nyelvi fejlemény beleillik a Bodrog megyei településnevek oszmán kancellária általi írásmódjába.

Példaként a Katymár melletti – középkori forrásokban – szereplő Eszter > Esztör, a Zombor melletti Mesteri > Mestörfalva, a Bácsalmás környéki Temérdekegyház > Temérdökház hozható fel, de még a Szerémségben is ismerünk egy Telek pusztát, amely az újkorban Teluk néven ismert (FÓTI M. – PÁNYA I. 2022; FÓTI M. – PÁNYA I. 2023b) Kegyös esetében is felmerül, hogy miután délszláv beáramlás változtatta meg az etnikai viszonyokat, az arab írásképet már inkább Kelus, Kilus formában ejtette ki a balkáni népesség.

Számos eset mutatja, hogy a török defterekben a ténylegesen használt, beszélt nyelvi alakokat jegyezték be, amelyek, mint a fenti példák is jelzik, kicsit eltértek az okleveles anyag névhasználatától (ugyanaz merülhet fel a Derden > Dörden családnév kapcsán is). Valószínű, hogy a középkori iratokban Kegyesfelde alakban szereplő pusztának is létezett a hétköznapi, beszélt nyelvben egy Kegyös változata.

Kegyesföldre/Kélös 17. századi történelméről a korábbinál jóval kevesebb adatunk maradt fenn. Annyi bizonyos, hogy az egykori birtokosát, Orbágyszentgyörgyöt a század folyamán végig rácok lakták, s Kélöst árendálták (bérelték) (BÁRTH J. 1989). A 18. századi határperekben erről számos tanúvallomásban találunk adatokat (BÁRTH J. 2024). Valószínűnek tartjuk, hogy a fokozatosan eltűnő magyar lakosság helyére érkező délszlávok nemcsak a település nevét tartották meg, hanem az egykori tartozék – Kegyesföldre – használatát is. Ez annyiban különbözött a korábbi formától, hogy amíg az orbágyi magyar nemesek saját birtokuként kezelték a pusztát, addig az orbágyi rácoknak árendát kellett fizetniük érte. Magyar részről a Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlési iratokban számtalan esetben említették Orbágy(szentgyörgy) helységet, zömében a határának illeték-telen használata miatt (1657: BOROSY A. 1983; 1669: BOROSY A. 1984; 1670: BOROSY A. 1984; 1699: BOROSY A. 1986). Kélös névvel azonban nem találkozunk az iratokban.

A török hódoltság megszűnését követően Kélös pusztája a kamarához került. A 17. század végétől a 18. század első évtizedének végéig komoly népmozgás indult el. Bárány János kutatásaiból tudjuk, hogy – főleg a kuruc háborúk idején – a délszláv lakosság fokozatosan délre húzódott, s számos rác lakosságú település elnéptelenedett (Orbágyszentgyörgy, Jankovác, Hild, Nádudvar, Mélykút stb.). Orbágy-szentgyörgy lakói is délebbre, egyebek mellett Bajára költöztek (BÁRTH J. 1989). A falu később sem települt újra, területe beolvadt a svábokkal újratelepített Hajós határába. Ennek ellenére nevének emlékét helynevek, illetve kéziratos térképek őrizték meg. Kélös pusztája nevét a 18. század első harmadától számtalan határperben, illetve az azokhoz készült kéziratos térképeken láthatjuk. A határnevek vizsgálatakor azonban szomorúan tapasztaljuk, hogy az itt bemutatott oklevelekből ismert nevek (Kegyes határpont, Kegyesföldje, Fiashalom stb.) egyike sem maradt meg a 18. századra. Ugyanakkor akadnak olyan nevek, melyeknek a magyar és a szláv alakja is ismert volt (pl.: Okrugli-hát = Kerek-domb), azonban ezeknek nincs kapcsolata a középkori névanyaggal.

TOPOGRÁFIAI REKONSTRUKCIÓ

Történeti adatok alapján egyértelműen igazolható, hogy Kegyesföldre azonos a későbbi Kéles/Kélös/Köles pusztával. Kérdés azonban, hogy a középkori határok milyen mértékben vázolhatók fel térképen, s van-e kimutatható kapcsolat a középkori és az újkori határok között. Kélös és környékének kéziratos térképei a Magyar Nemzeti Levéltárban (MNL OL S11 No702, S11 No. 830/112), valamint a Kalocsai Főszékesegyházi Levéltárban (Kéles/Kélös: KFL.VIII.2.a. No.3, No. 143; KFL.VIII.2.b. No. 319; Borota és Hajós: KFL.VIII.2.a. No. 7:1, No. 7:2, No. 7:3, No. 7:4; Jánoshalma: ÖStA HKA KS L14/7; MNL OL S21 No. 123, No. 128) maradtak fenn a 18–19. századból. E térképek felhasználásával a középkori határleírások vázlatosan térképre vihetők.

Az 1488. évi határbejárás kezdőpontja egy Kegyes nevű határjel, melynél délre Csőszapa, északra pedig Kegyesföldre – vagyis az azt birtokló Orbágyszentgyörgy falu – fektült. Innen a határvizsgálat résztvevői dél felé (*ad meridiem*) mentek a Fiashalomhoz (*Fyashalom*), ahol Zside – Csőszapa – Orbágyszentgyörgy határai találkoztak.

Az 1507. évi határleírás jóval részletesebb az előbbinél, s kezdőpontja a fentebb bemutatott bejárás végpontja (3–4. ábra). Elsőként az egymással szomszédos Kapocshalom (*montis Kapoczhalom* ~ Kapocs[?]halom) és a Fiashalom (*montem Fiashalom*) közötti távot felezték el, s helyezték el egy földhatárt (1.). Bár itt az oklevél nem tér ki a szomszédokra, az 1488. évi határjárásból tudjuk, hogy a Fiashalomnál találkozott Zside, Csőszapa és Orbágyszentgyörgy – melyhez Kegyesföldje tartozott – határa. E határjeltől napkelet (*ad orientem aestivalem*) felé egy jó darabon át haladva elértek egy földhatárjelhez, mely a Kegyesföldje nevezetű völgy (*vallis Kegyesföldje*) oldalában található (2.). Innen, számos további határjel érintve napkelet felé továbbhaladtak, szántóföldeken és kaszálókon (*terris arabilibus et fenilibus*) keresztül a Kegyesföldje nevű völgy másik széléhez (3.). Innen egyenesen északi irányba (*directe ad plagam aquilionarem*) kanyarodva és egy jó darabon át haladva, bizonyos fövenydombok (*monticulos arenosos*) között elértek egy régi földhatárjelhez. Ismét jó nagy távon menve, megtartva ugyanazt az irányt, hasonlóképpen fövenyhalmok és fövenydombok között haladva egy – az említett Orbágyszentgyörgy birtoktól húzódó – közút (*viam publicam*) mellett egy másik, Szentdemeter – az átiratban Szentdömötör – nevezetű birtok széléhez érkeztek (4.). Itt pedig az említett vitatott terület határainak bejárását befejezték.

A fenti két leírás alapján felvázolhatjuk Kegyesföldre déli és keleti határának egyes részleteit (3–4. ábra). Az egymással szomszédos Fias- és Kapocshalom Zside – Csőszapa – Kegyesföldre határán létezett. Sajnos e halmok neve feledésbe merült, azonban e vidéken a 18. században a Bokros, más néven Percsin-hát nevű magaslatot jelölik. A határ innen északkelet felé haladt a Kegyesföldje völgyig, mely minden bizonnyal a Kéles pusztája térképein szereplő, ÉNy–DK-i irányú nedves réttel azonos. E mára lecsapolt rétet nyugatról és keletről homokos területek szegélyezik, s a középkori leírás alapján itt kereshetjük a szántókat és kaszálókat. A határszakaszon dél felől Csőszapával volt határos Kegyesföldre. Ha azonban a fentebb említett kéziratos

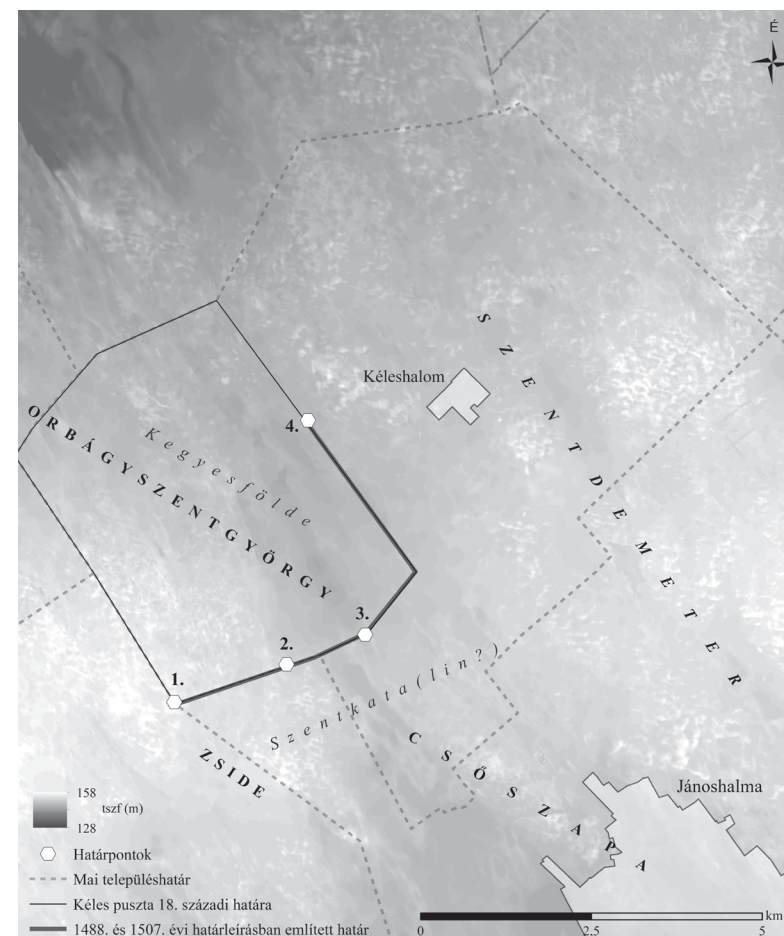
térképeket megvizsgáljuk, Szentkata diverticulum(!) szerepel e helyen. Utóbbi megnevezés a 18. századi perekben ragadt Szentkatára, amikor is – egykor faluhellyel rendelkező – puszta helyett amolyan „határrész, dülő” értelemben igyekeztek feltüntetni azt. Szentkatán azonban egyértelműen azonosítható egy Árpád-kori kápolna, melynek – a puszta nevéből ítélve – talán Szent Katalin lehetett egykor a védőszentje, s ebből fakadóan a településre is e nevet használhatták. E felvetést azonban gyengíti az, hogy sem a középkorból, sem a 16. századi defterekből nem ismerjük a falu nevét. Lehetséges, hogy e magyarosan hangzó név valójában az 17–18. század fordulóján(?) alakult ki. A török szandzsákösszeírásokban a bajai náhije területén egyetlen azonosítatlan faluról tudunk: Kozóházat 1570-ben és 1578-ban is rác lakossággal írták össze, és mindössze annyit tudunk róla, hogy a törökök a bajai párkány javítására rendelték ki. Nem kétséges, hogy ezt a falut említik az 1598. évi rác szerződésekben Kotochaz formában (WICKER E. 2008). Ennek az újkori Szentkatával való azonosítása felmerülhet, azonban a források szűkösége miatt nem is bizonyítható.

A Kegyessíkja völgy keleti szélétől a határ észak-északkelet felé fordult és fővenyendombok, azaz homokbuckák között haladt, amíg elérkezett Szentdemeterig. Mivel itt kettős határjelet alakítottak ki, s az oklevél szövege szerint e hely „Csószapa közelében van” (*possessionem Szentdömötör vocatam prope possessionem Chewsapa*), arra gondolhatunk, hogy itt csupán Szentdemeterrel volt már határos Kegyesföldre. A kéziratos térképek vizsgálata alapján jól látható, hogy a két oklevélben szereplő határleírás – bár a névanyag már teljesen kicserélődött – illeszkedik Kéles puszta 18. századi határaihoz. Természetesen lehetnek térbeli eltérések, azonban feltételezhető, hogy Kegyes/Kéles középkori határait a délszláv lakosok fenntartották és használták. Ezt erősítik a Bárh János által közölt határperek adatai, melyekben a tanúk rendre emlegetik Kélös puszta határait, illetve az azokhoz kapcsolatos szokásokat (BÁRTH J. 2024).

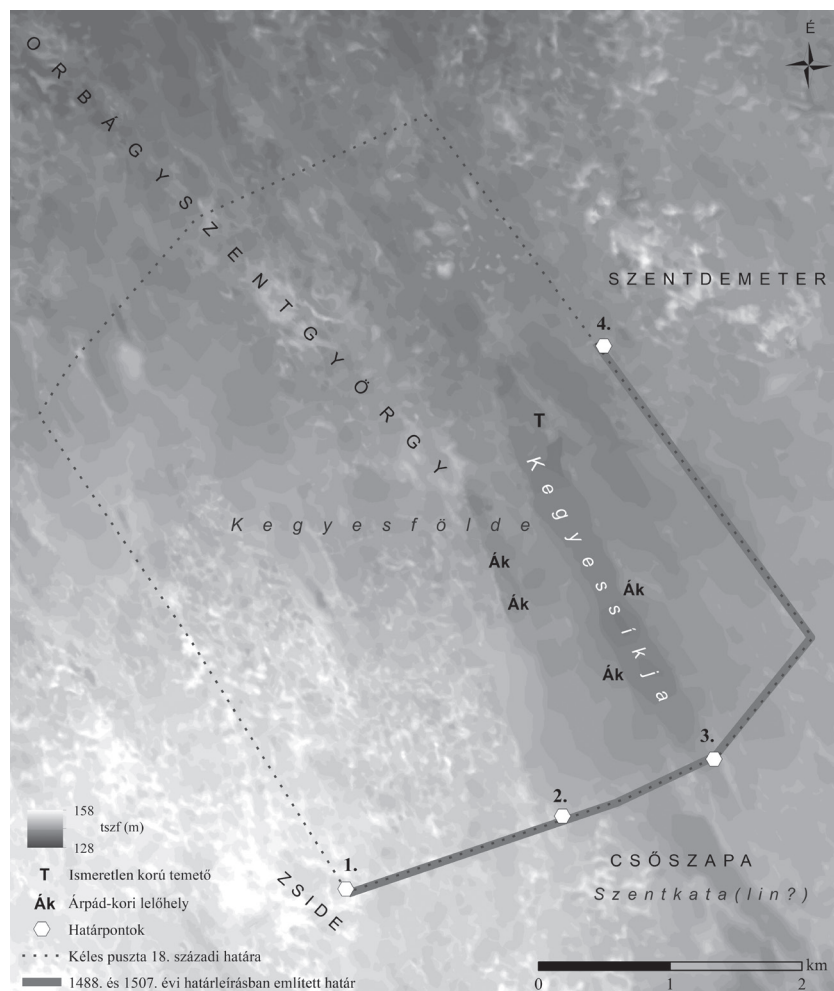
Kegyesföldre kapcsán kérdés, hogy milyen eredete van e földnek, s volt-e Árpád-kori (templomos) előzménye. A kora középkori forrásokban számos helyen találunk -földre/földje végű helyneveket, a legtöbb adat azonban a 13. század közepétől maradt ránk. Sajnos az említések alapján nem lehet minden esetben eldönteni, hogy lakott településről, vagy valamilyen birtokos lakóhelyéről, szállásáról van-e szó (SZABÓ I. 1966; 1277: terra Mykoufeulde, CSÁNKI D. 1897; 1279: terra Andreas feulde, MON. STRIG. 2; 1299: terra Buskfeulde, ÁÚO XII; további példákra ZOLNAI I. 1902–1906). Kegyesföldre területe – Bács-Kiskun vármegye legtöbb részéhez hasonlóan – régészeti szempontból kevésbé ismert. Ennek ellenére a Kegyessíkjának meghatározható völgyben több helyen ismerünk kisebb-nagyobb Árpád-kori telepnyomokat az M9 autópályához kapcsolódó topográfiai kutatásokból (2. ábra). Egyértelműen Árpád-kori temetőről és templomról nincs adatunk, azonban a völgy északi részén, az egykori uradalmi Belső major, későbbi Vörös Csillag Tsz. telep helyén található egy ismeretlen korú temető (KARSAI F. 1974). Utóbbi korának tisztázását az újkori beépítés akadályozza. A régészeti adatok fényében az egyértelműen megállapítható, hogy valamilyen néven létezett település a tatárjárás előtti időszakban.

Végezetül néhány észrevétel arról, hogy Kegyesföldre hogyan viszonyul a mai Kéleshalom területéhez. Kéles puszta 18-19. századi területe 19,6 km², a mai falu pedig 61,63 km². A névadó puszta csupán a mai közigazgatás nyugat-délnyugati részét fedi le. A keleti rész az 1507. évi oklevél alapján Szentdemeter része lehetett. Utóbbi falu határa a török hódoltság után Jankovác része lett, s emléke mára teljesen kikopott az emlékezetből. Egykori faluhelye, melyet a kéziratos térképekről Mitrei telek (~Dimitrei, azaz demeteri telek/faluhely) néven ismerünk, a Terézalmi major környezetében létezett (MNL OL S021 No. 0046). A jelenlegi Kéleshalom 1952-ben jött létre a Felsőterézhalma, más néven Illancs, valamint a fentebb felvázolt Kéles puszta területéből (SZTRINKÓ I. 1978).

3. ábra: Kegyesföldre környezetének domborzati térképe (készítette: Pányá István)
Figure 3 Topographic map of the surroundings of Kegyesföldre
(Created by István Pányá)

4. ábra: Kéleshalom környezetének domborzati térképe (készítette: Pánya István)
 Figure 4 Topographic map of the surroundings of Kéleshalom
 (Created by István Pánya)

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban azt mutattuk meg, hogy a Duna–Tisza köze Mohács után elpusztult vidékének topográfiai kutatását a késő-középkori források és a török defterek adatainak összevetésével lehet teljesebbé tenni. Bár a defterek meglehetősen szűkszavúak, ha azonban egy szandzsák összes forrásával rendelkezünk – ez esetben négy szandzsákösszeírás, két timár defter, öt fejadódefter és több tucat bir-

tokadományozási napló –, akkor számos földrajzi adattal, valamint a birtokosokra vonatkozó információval egészíthetjük ki a középkori források által felvázolt képet. Vizsgálatunkban Engel Pál véleményét tekintettük iránymutatónak, mely szerint a defterek sokszor bizonytalan, többféle olvasatot is megengedő arab írásképeinek vizsgálatát csak az adott térség alapos topográfiai ismeretei alapján szabad értelmezni és adott esetben felülbírálni. Erre tökéletes példa Kegyesföldre, melynek nevét Halasi-Kun Tibor és Káldy-Nagy Gyula is tévesen értelmezte. Ugyancsak ezt igazolja Orbágy-szentgyörgy szomszédosának, Császártöltésnek a helyén létezett Csákányfő, melyre – mint arra a topográfiai fejezetnél utaltunk – nincs török kori adatunk. Ezzel a megközelítéssel Orbágy környezete esetében mind földterületnek, Kegyesnek, mind pedig a helyi birtokosoknak a kontinuitása feltárható volt, sőt a középkori birtoklási viszonyok török kori fennmaradására is fény derült. Rácorszag és a magyar településtömb határán ez egy olyan különleges jelenségnek számít, ami mintaterületünk déli szomszédságában már egyáltalán nem mutatható ki.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BNF Ms. Turcs Suppl. 76/a. – Bibliothèque nationale de France, Manuscrits Turcs, Supplément, Paris
 BOA – Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
 DFE RZ.d – Timar–Zeamet Ruznamçe Defterleri
 DL-DF – Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltára és Fényképtára
 KFL – Kalocsai Főszékesegyházi Levéltár
 KJM Rég. A. – Kecskeméti Katona József Múzeum Régészeti Adattára
 MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 ÖNB Mxt – Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codices Mixti
 ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv, Wien
 TJM Rég Ad. – Thorma János Múzeum Régészeti Adattára
 TT.d – Tapu-Tahrir defterleri

IRODALOMJEGYZÉK

ÁÚO – WENZEL G. 1874: Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. XII. – MTA, Pest. 707 p.
 BALÁZS G. – KISS A. – SCHRAMEK L. P. 2007: Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták. – Pest Megyei Múltjából 12. Pest Megyei Levéltár, Budapest. 160.
 BÁRTH J. 1984: Földművelés és állattartás Bácska északi határvidékén a 18. században. – In. BÁNSZKY P. – SZTRINKÓ I. Cumania 8. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét. pp. 175–322.

- BÁRTH J. 1989: Jankováci rácok vallomásai. – In. NÉMETH P. (szerk.): A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 24–26. 1981–1983. Jósza András Múzeum Nyíregyháza. pp. 441–445.
- BÁRTH J. 1997: Migrációs adatok a Duna-Tisza közti határperekben. – In. BÁRTH J.: Cumania 14. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét. 5–40.
- BÁRTH J. 2001: A halasi határperek történeti-néprajzi tanulságai. – In. Ö. KOVÁCS József – SZAKÁL Aurél (szerk.): Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból. – Kiskunhalas. pp. 389–422.
- BÁRTH J. 2024: Dunatáji vallomások. – MTA–ELTE, Budapest. 311 p.
- BOROSY A. 1983: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. I. 1638–1644, 1656–1665. – Pest Megyei Levéltár, Budapest. 252 p.
- BOROSY A. 1984: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. II. 1666–1680. – Pest Megyei Levéltár, Budapest. 282 p.
- BOROSY A. 1986: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. IV. 1698–1702. – Pest Megyei Levéltár, Budapest. 304 p.
- BOROSY A. 1998: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok I. 1589–1660. – Pest Megyei Levéltári Füzetek 27, Budapest. 336 p.
- CSÁNKI D. 1897: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. – MTA Budapest. 698 p.
- DALMADY Ö. 1900: A dömsödi Hajós-család. – Budapest, 103 p.
- ENGEL P. 1996: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései 1554–1579. Dél-Alföldi évszázadok 8. – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. 188 p.
- ENGEL P. 1997: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája. – Történelmi Szemle 39. 3–4. pp. 297–312.
- ENGEL P. 2001: Magyarország a középkor végén. digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. – CD-ROM – Térinfo Bt. Budapest.
- ENGEL P. 2020: Magyarország a középkor végén. – <https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/engel2020/Engel2020.zip>.
- FÓTI M. 2023: The Mufassal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578). Text and Index. – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 563 p.
- FÓTI M. – PÁNYA I. 2022: Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján. A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban. – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Kecskeméti Katona József Múzeum, Budapest–Kecskemét. 174 p.
- FÓTI M. – PÁNYA I. 2023a: Adatok Kalocsa késő középkori–hódoltságkori helyrajzához és történetéhez. – In. PÁNYA I. (szerk.): Cumania 30. A Kecskeméti Katona József Múzeum évkönyve. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét. pp. 445–466.
- FÓTI M. – PÁNYA I. 2023b: Topographic Data in Ottoman Registers as a Resource for the Identification of Vanished Settlements in Bodrog County. In. KOPECZNY ZS. (ed.): Analele Banatului XXXI. National Museum of Banat, Temesvár. pp. 213–225.

- FÓTI M. – SZ. SIMON É. 2025: The Term Haric ez defter as a Tool for Administering Abandoned Settlements in the Sancak of Szeged and the Regime of Unregistered Settlements on the Ottoman–Hungarian Frontier. In. G. Dávid – A. Molnár – G. Fodor (eds.): Hürmetler. Studies in Honour of Pál Fodor on his Seventieth Birthday, Budapest. – HUN-REN BTK TTI, Budapest. pp. 151–170.
- HALASI-KUN T. 1971: Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary. Ottoman: nezd-i et socii. – Archivum Ottomanicum 3. pp. 5–169.
- HOKL – NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula (szerk.) 1879: Hazai Oklevéltár 1234–1536. – Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 473 p.
- KARSAI F. 1974: Jánoshalma története az őskortól 1849-ig. – Jánoshalma Önkormányzata, Jánoshalma. 131 p.
- KÁLDY-NAGY Gy. 2008: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Dél-Alföldi évszázadok 24. – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. 404 p.
- KNIPL I. 2013: Hajós régészeti topográfiája. – In. WICKER E. (szerk.): Cumania 26. A Kecskeméti Katona József Múzeum évkönyve. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét. pp. 7–46.
- KUBINYIA. 2000: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. – Dél-Alföldi évszázadok 14. – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000. 200 p.
- MONRUST – Fekete Nagy A. 1979: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. – Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 12. Budapest. 728 p.
- MONSTRIG – KNAUZ F. 1882: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. Esztergomi főszékesegyházi káptalan II. – Ab a. 1273. Ad a. 1321./1273–1321 II. MTA, Esztergom. 852 p.
- PÁNYA I. 2017a: A Solti-szék történeti földrajza. – Történeti földrajzi közlemények 5. 3–4. pp. 84–95.
- PÁNYA I. 2017b: Fejér megye solti székének történeti földrajza. – In. SZÖLLŐSY Cs. – POKROVENSZKI K. (szerk.): Alba Regia 45. Szent István király Múzeum, Székesfehérvár. pp. 135–180.
- PÁNYA I. 2020: A jankováci palánk története. – In. Várak, kastélyok, templomok évkönyv 2020. Zöld Info Média Kiadó, Pécs. pp. 46–49.
- PÁNYA I. 2022: A hódoltsági területek középkori és kora újkori településtopográfiájának kutatási módszertana Bács, Bodrog és Solt vármegyék példáján. – Doktori disszertáció, Szeged. 210 p.
- ROSTA Sz. 2014: A kiskunsági Homokhátság 13–16. századi településtörténete. – Doktori disszertáció, Budapest. 376 p.
- SZTRINKÓ I. 1978: Primitív faltechnikák az illancsi tanyák népi építkezésében. – In. HORVÁTH A. – SOLYMOS E. (szerk.): Cumania 5. Ethnographia. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét. pp. 143–159.
- VASS E. 1980: Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsa. p. 189.
- WICKER E. 2008: Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét. 258 p.

WICKER E. – KNIPL I. 2005: Középkori falvak a császártöltési határban. – In: BÁRTH J. (szerk.): Cumania 21. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét. pp. 95–139.

ZOLNAI Gy. 1902–1906: Magyar oklevél-szótár – Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz. – MTA, Budapest. 1211 p.

ZO II. – NAGY Imre – NAGY Iván – VÉGHÉLY Dezső 1872: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. II. – Magyar Történelmi Társulat, Pest. 645 p.

OKLEVÉLTÁR

1488-ban Kegyesföldje határjárása (BALÁZS-KISS-SCHRAMÉK 2007; DF 280109; DL 67332; DALMADY 1900)

Befoglaló irat: Mátyás király birtokbaiktatást elrendelő parancslevele a kalocsai káptalannak.

Befoglalt irat: a kalocsai káptalan jelentése Mátyás királynak.

A parancsnak eleget téve a királyi emberrel kiküldték hiteleshelyi emberüket, akik vissza térve hozzájuk a következőket jelentették

„...miképpen a Quasimodo vasárnapjának legutóbbi ünnepét követő csütörtökön, ugyanott törvényesen összehívva az összes szomszédokat és határosokat, kiváltképpen Syde-i Farkas István és Mihály, Orbagh-i Boldor Gergely és Miklós határosokat, valamint Korlath Benedek, Chornay Mátyás és Korlathaza-i Chombory Mihályt szomszédokat, az említett OrbaghZenthGewrgh birtok területére, azt követően pedig a fentebb írt és Kegyesffelde nevezetű birtokrészre mentek. Ott pedig ugyanazon Naghka-i Benedek mint említett király urunk embere, a mi tanúságtevő emberünk jelenlétében, ugyanazon a napon az említett birtokrészt annak igaz és régi határai mentén a következőképpen járta körül. Elsőként egy régi, Kegyes-nek mondott földhatárjel mellől indult, ami az említett Chezapa falut választja el, s ezt ugyanazon Chezapa birtoknak keleti oldala felől megújította. Majd pedig dél felé haladva egy Fyashalom nevezetű kis dombhoz ért, ahol egy másik, szintűgy földből készült és a mondott OrbaghZenthGewrgh birtokhoz tartozó határjelet talált, amit déli irányból, Syde birtok felől ismételten megújított. Itt pedig az említett Kegyesffelde birtokrészének határait lezárta és azokat mások birtokjogaitól határokkal elválasztotta. Ezen határokat pedig a fentebb megnevezett és a mondott OrbaghZenthGewrgh-ből való Zenthmyklosy Benedeknek, a néhai Hayosy István fia Mihálynak, Derden Máténak, Lada Gálnak, Kakony Antalnak és OrbaghZenthGewrgh-i Keserew Ambrusnak és a néhai Hayos-i Berreck fia Mihálynak meghagyták, hogy azokat örökre birtokolják illetmény címén (*jure ipsis incumbente*). A helyszínen semmi ellentmondás nem történt. Ennek emlékezetére és örökös szilárdságára függő és hiteles pecsétünkkel megerősített

ezen oklevelünket ugyanazon Zenthmyklos-i Benedeknek és a néhai Hayosy-i István fia Mihálynak és az előbb írt személyeknek kiadni rendeltük.”

1507-ben Kegyesföldjét két egyenlő részre osztották (DL 67339)

Kalocsai káptalan tudatja: megkapták Perényi Imre nádor compositionalis és obligatoriae levelét

Perényi Imre levele a kalocsai káptalannak:

egyfelől Derden Simon, Kalocza János, Disnossy Mihály, Korlath Mátyás, a néhai Istvánfi Mihály fia Bálint, és a néhai Orbagyszentgyörgy-i Szentmiklosy Benedek fia László nemesek személyesen, illetve Disnossy Mihály az alábbi nemes személyek (Lada Gál, Kakony Antal és Orbagyszentgyörgy-i Fabian Antal) érdekében jelent meg. Másfelől pedig Czösapa-i Borssy Mátyás, és Buda-i Kancellar Angelusz nemesek személyesen, és a néhai Pakos-i László fia Mihály és Hainik-i János nemesek érdekében jelentek meg a kalocsai káptalan ügyvédvalló levelével. Örökvallást tettek, hogy Solti-szék vármegyében lévő Orbagyszentgyörgy birtokhoz tartozó Kegyesffelde nevezetű birtokrész határainak bejárása kapcsán hosszas perbe keveredtek, de végül választott bírák útján rendezték a dolgot az alábbi módon „...úgy határoztak, hogy mindkét fél, avagy törvényes ügyvédjeik Szent Miklós püspök és hitvalló legközelebbi ünnepét követő első vasárnapon az említett vitatott föld területére menve, a mi emberünk tanúságtevő emberetek jelenlétében egy bizonyos földrészt, mely két szomszédos, Kapoczhalom és Fiashalom nevezetű hegyek között található, ti., ugyanazon Kapoczhalom hegynek egyenesen a mondott Fiashalom hegyére néző csúcsától, két egyenlő részre osszon fel és méressen ki. Végül azon hegyek közt fekvő földrésznek felénél, avagy közepénél, egy új határjelet emeltessen és halmoztasson fel, és ugyanazon határjel-től egyenesen egy bizonyos Kegyeskyka nevezetű völgy oldalában, az említett Czösapa birtok felől található első határjelig menve, ugyanazon határjelet újítassa meg, vagy amellel egy újat emeltessenek. Innen pedig az előző határjellel egyidőben, azon felek által emelt más határokhöz kitérve, és határjelről határjel-re járva, azokat hasonlóképpen megújítani, avagy azok mellett újakat felállítani akarták és rendelték. Végül pedig elrendelték, elhatározták és úgy akarták, hogy az ilyen határok által elkerített és már mondott Chözapha birtok felől található földeket ugyanazon Chewsapa birtokhoz, az olyan határok közt lévő és a már megnevezett Orbagyszentgyörgy birtokkal szomszédos földeket pedig ugyanazon Orbagyszentgyörgy birtokhoz tartozzanak, ahogyan most azt elrendelték, elhatározták és akarják. Azon jelen kötelezvény erejének közbejöttével, hogy ha valaki a felek közül a fent mondott rendelkezésbe avagy határozatba belemenni, vagy meggondolatlanság ürügyén bármilyen módon, egészben vagy részben azt megszegni vagy annak ellent mondani szándékozna és azt megtartani nem akarná, ti, ha ezt az említett Paxi Mihály, Borsy Mátyás vagy Kanczaler Angelusz megtenni kísérelné, ezen esetben az említett peres ügyek és következképpen az összes fentebb írt oklevél, melyek ugyanezen perben keletkeztek, megmaradnak

korábbi erejükben [érvényükben] és ezen felül közülük mindenki egyenként 200 aranyforintra, valamint azon büntetésekre és teherkételekre ítéltessenek, melyekkel őket sújtánák vagy ítélnék. Perüket pedig ezt követően veszi el. Mivel pedig azon felek azt akarták, hogy a fentiek elvégzésére átküldjük a mi és a ti embereteket, ezért titeket jelen oklevél által arra kérünk, hogy embereitek közül egy tanúságtételre alkalmas embert küldjete ki...*(folytatása már formulás: ti. hogy annak jelenlétében a nádori ember elvégezze a fent említett egyezésben foglalt felosztást és birtokbaiktatást)*

(folytatódik a káptalan jelentése)

A parancsnak eleget téve Orbagyszentgyörgy-i Béky Mihály nádori emberrel együtt kiküldték Miske-i Benedek mestert, kanonoktársukat, akik jelentették, hogy összehívva a szomszédosokat és azon szomszédok és határosok, valamint a mi említett tanúságtévő emberünk jelenlétében a vitatott földrész területére kiszállva, először is a már mondott vitatott földrészt, (mely mint mondtuk a két Kapoczhalom és Fiashalom nevű hegy között fekszik), ti., ugyanazon Kapoczhalom hegynek egyenesen a mondott Fiashalom hegyére néző csúcsától, két egyenlő részre osztották fel. Végül azon Kapoczhalom és Fiashalom nevezetű hegyek közt fekvő ugyanazon földrésznek felénél, avagy közepénél, mindkét felet elválasztandó, egy új határjelet emeltek és halmoztak fel földből. Majd ugyanazon határjelről egyenesen napkelet felé egy jó darabon át haladva elértek egy földhatárjelhez, mely a Kegyessykya nevezetű völgy oldalában található az említett Chewsapa nevezetű birtok felől, és ezt felújították. Innen azon felek határmutatása szerint előre haladva, ugyanazon két határjel között bizonyos szántóföldeken és kaszálókon, három másik egymást közvetlenül követő földhatárjelet emeltek, mely – a mondott Kegyessykya oldalában az említett módon felújított – határjelek mindkét felet elválasztották és elhatárolták. Innen egyenesen északi irányba kanyarodva és egy jó darabon át haladva, bizonyos fővenyombok között elértek egy régi földhatárjelhez, amit hasonló módon felújítottak. Innen ismét jó nagy távon menve, megtartva ugyanazt az irányt, hasonlóképpen fővenyhalmok és fővenyombok között haladva egy – az említett Orbagyszentgyörgy birtoktól húzódó – közút mellett egy másik, Szentdömötör nevezetű birtokhoz érkeztek, a mondott Chewsapa birtok közelében, és itt két régi földhatárjelet találtak. Ezek közül egyet felújítani s ezáltal a fent említett feleket elválasztani rendelték. Itt pedig az említett vitatott terület határainak bejárását befejezték. Végül pedig ezeket elvégezve, ugyanazon nádori ember a mi mondott tanúságtévő emberünk és az említett szomszédok jelenlétében azon határok által elhatárolt és közrefogott földeket, ti., a már mondott Chewsapa birtok felől, az említett Pakcz-i Mihálynak, Borsy Mátyásnak és Kanczaller Angelusznak mint a perben érintetteknek juttatták és iktatták be. Azon földeket pedig, melyeket ugyanazon határok az említett Orbagyszentgyörgy birtokhoz választottak el és különítettek el, ugyanazon Orbagyszentgyörgy birtokhoz, az említett rendelkezés tartalma szerint, a mondott Orbagyszentgyörgy-i felperes nemeseknek iktatták be és juttatták örök birtoklásra, anélkül, hogy a felek e részben egymással szemben ellentmondtak vagy tiltakoztak volna.

KÖZTERÜLETEK NÉVADÁSÁNAK JELLEMZŐI A MAGYAR VÁROSOKBAN – ÉGER

BORSOS ÁRPÁD

CHARACTERISTICS OF THE NAMING OF PUBLIC SPACES – ÉGER

ABSTRACT

The question is the same as in the case of the cities already examined (Kaposvár, Sopron, Szolnok, Zalaegerszeg, Veszprém). The naming of public spaces is a symbolic occupation of space by central power. Eger is a settlement in Hungary where Saint Stephen founded a bishopric. Its development was influenced by a series of tragedies. The opportunity for civic development opened up when he was freed from church serfdom in 1854. In 1886 it received the title of a city with a council.

The early names of its public areas are known from official documents from the 14th century. The first map of the manuscript with street names dates to 1787. Most of the names are of geographical and topographical origin. There are also religious concepts, names of historical figures, and individuals of the biosphere. Since the map from 1888, the development of the city can be inferred from the number of named public spaces, and the nature of power from the names.

It informs about preserving traditions and accepting the value judgments of ancestors: Of the 2024 street names, 4 remain from the initial period before 1787, 107 from the period of civic development, 43 are certainly linked to the years of state socialism, 155 before January 1, 1975, but the date is unknown, 119 after the change of regime. The neuralgic point of naming is personal names, which show how many of those created in each period survived until 2024.

Of the 236 personal names from the initial period, 165 have remained to this day, of which 80 can be found on the 1888 map, 60 were created between 1945-1990, and 25 after the change of regime. The influence of the ideology of central power can be seen in all the periods examined.

BEVEZETÉS

A kutatássorozat – nevezetesen a központi hatalom hatása a közterületek névadására¹ – újabb célpontja Kaposvár, Sopron, Szolnok, Zalaegerszeg, Veszprém után Eger megyei jogú város. A települést Szent István az 1009 előtt szervezett tíz püspökség egyikének székhelyévé tette. Fejlődését tragédiák sora kísérte, befolyásolta (tatárok, husziták, Dózsa felkelői, törökök dúlták, kolerajárvány, tűzvész, árvíz pusztította). A jelzett elsődleges kutatási célt kiegészíti annak vizsgálata is, hogy a különböző – ideológiailag eltérő – korok névadása mennyire időtálló.